

مطالعه تطبیقی جانوران ترکیبی در
هنر هخامنشیان و آشوریان با تأکید
بر نقوش برجسته و مهرها

اسفنگس، نقش برجسته بر روی
سنگ، از کاخ پرسپولیس، ۵۰۰ قبل
از میلاد، مأخذ: Curtis, 1989: 53.

مطالعه تطبیقی جانوران ترکیبی در هنر هخامنشیان و آشوریان با تأکید بر نقوش برجسته و مهرها*

ابوالقاسم دادور **
رویا روزبهانی ***

تاریخ دریافت مقاله : ۹۴/۳/۲

تاریخ پذیرش مقاله : ۹۴/۹/۲۲

چکیده

جانوران ترکیبی موجوداتی محصول تخیلات انسانی هستند که به عنوان شاهکارهای هنری در قالب عناصر و تزئینات معماری، ظروف کاربردی، مهرها، زیورآلات و... ظاهر می‌شوند. هدف از این پژوهش بررسی جانوران ترکیبی به عنوان نمادهایی از دو فرهنگ و تمدن فلات ایران (هخامنشیان) و بین‌النهرین (آشور) و یافتن اشتراکات و افتراقات فی‌مابین آنان با رویکردی تطبیقی است. برای رسیدن به این منظور، دامنه گسترش این موجودات ترکیبی در آثار هنری نقوش برجسته و مهرهای هخامنشی و آشوری از نظر شکل ظاهری و مفاهیم مرتبط با آن جست‌وجو و با یکدیگر تطبیق داده شد. در این پژوهش روش تحقیق به صورت توصیفی - تاریخی و تجزیه و تحلیل اطلاعات کیفی و گردآوری اطلاعات به روش اسنادی است.

نتایج حاصل از این پژوهش نمایانگر وجوه اشتراک و افتراق موجودات ترکیبی در این دو تمدن است و به طور کلی می‌توان گفت که در نمایش موجودات ترکیبی دوره هخامنشی از دید جانی و در آشوری از روش جبهه‌ای استفاده شده است. نمایش جانور ترکیبی با حالات انسانی مانند تمام‌قد بودن و استفاده از اندام انسانی در دوره آشور کاربرد زیادی داشته در حالی که در دوره هخامنشی تنها ترکیب با سر انسان دیده می‌شود. مهم‌ترین خصیصه تصاویر نمایش دهنده جانوران ترکیبی در هنر هخامنشی: سادگی، نظم و پرهیز از پرداختن زیاد به جزئیات است. جانوران ترکیبی در هنر هخامنشی از حس «سکون و آرامش» و «خشک و رسمی» و در دوره آشوری «تحرک و پویایی» و «بیان خشونت» برخوردارند و تقارن انعکاسی بارزترین ویژگی هماهنگ تصاویر جانوران ترکیبی در نقوش برجسته دوره آشور است. از نظر مفهوم به‌کارگیری، بیشتر نمادها در فرهنگ و تمدن مردمان هر دو منطقه ریشه دارد.

واژگان کلیدی

جانوران ترکیبی، هخامنشی، آشور، نقوش برجسته، مهر.

* این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد رویا روزبهانی با عنوان «نقش طبیعت در شکل‌گیری اساطیر ایران» به راهنمایی دکتر ابوالقاسم دادور در گروه پژوهش هنر دانشگاه الزهراء (س) است.

** استاد گروه پژوهش هنر، دانشکده هنر، دانشگاه الزهراء (س)، شهر تهران، استان تهران. Email: ghadadvar@yahoo.com

*** دانشجوی دکتری پژوهش هنر، دانشگاه تربیت مدرس، شهر تهران، استان تهران. (نویسنده مسئول مکاتبات) Email: r.rouzbahani@modares.ac.ir

مقدمه

تحقیق و پژوهش درباره میراث به جامانده از تمدن‌ها یکی از مهم‌ترین راه‌های شناخت بشر دوران گذشته است. در این میان، مهرها و آثار کنده‌کاری شده از آن دسته آثاری است که سهم بارزی در شناسایی بسیاری از مسائل گوناگون ادوار گذشته و کهن را دارد و تحقیق و بررسی در آن‌ها می‌تواند روشنگر بسیاری از مجهولات بازمانده روزگاران دیرین باشد. از جمله یادمان‌ها و آثاری که سهم به‌سزایی در معرفی تمدن، فرهنگ، باورها و اعتقادات اقوام فلات ایران و بین‌النهرین باستان داشته نقش‌مایه‌های جانوران ترکیبی است. در کتب مربوط به هنر ایران دوران هخامنشی و همین‌طور هنر آشوری به آثاری که نقوش موجودات ترکیبی بر روی آن‌ها نقش شده اشاره شده است. به‌طور کلی موجودات ترکیبی در هنر هخامنشی و آشوری بسیار دیده می‌شوند و هر یک توجهات اساطیری خود را دارند، مگر در مواردی که این موجودات در هنر و تمدن مشترک‌اند که این می‌تواند از تأثیر آن‌ها بر یکدیگر ناشی شده باشد.

در پژوهش حاضر، بررسی جانوران ترکیبی به‌عنوان نمادهایی از دو فرهنگ و تمدن فلات ایران (هخامنشیان) و بین‌النهرین (آشور، دوره جدید) و یافتن اشتراکات و افتراقات بین جانوران ترکیبی مناطق مذکور رهنمونی است تا تخیل هنرمندان دو سرزمین هم‌جوار را در خلق کردن آثار بدیع شاهد باشیم. در این راستا، این پژوهش سعی دارد تا با رویکردی تطبیقی و با استفاده از منابع موجود به این سؤالات پاسخ دهد: حضور جانوران ترکیبی در نقوش برجسته و مهرهای هخامنشی و آشوری به چه صورت است؟ و وجوه اشتراک و افتراق این موجودات در دو تمدن هخامنشی و آشوری چه هستند؟

روش تحقیق

روش تحقیق از جهت هدف نظری و از نظر ماهیت از روش توصیفی-تاریخی بهره گرفته شده، و جمع‌آوری اطلاعات نیز با استفاده از منابع مکتوب و روش اسنادی صورت پذیرفته است. پژوهش حاضر در بستری تاریخی صورت گرفته و نتیجه‌گیری آن حاصل تطبیق اطلاعات به‌دست‌آمده از تصاویر جانوران ترکیبی بر روی نقوش برجسته و مهرهای هخامنشی و آشور (دوره جدید) است. تعداد نمونه‌های یافت‌شده در دوره هخامنشی تعداد ۷ مورد بر نقوش برجسته و ۱۶ مورد بر مهرها، و در دوره آشور تعداد ۸ مورد بر نقوش برجسته و ۷ مورد بر مهرها است.

پیشینه تحقیق

اگرچه در کتاب‌هایی که مربوط به هنر ایران و همین‌طور بین‌النهرین است می‌توان تصاویر این جانوران را با

تصویر ۱. لاماسو، دروازه خشایار شاه، تخت جمشید. مأخذ: دادور و مبینی، ۱۳۸۸: ۳۲۳.

تصویر ۲. شیر گریفین، غلاف شمشیر یکی از بزرگ‌زادگان در نقش برجسته تالار بار عام داریوش. مأخذ: پرادا، ۱۳۵۷: ۱۹۷.

اندک توضیحی درباره آن‌ها مشاهده کرد، اما کتابی که به‌طور جامع معرف این جانوران در هنر ایران باستان است کتاب «جانوران ترکیبی در هنر ایران باستان» نوشته دکتر ابوالقاسم دادور و مهتاب مبینی (۱۳۸۸) است که به‌خوبی این موجودات را طبقه‌بندی و معرفی کرده و در شناخت این موجودات و در بخش هنر هخامنشی بسیار راهگشاست. همچنین، حسین عابدوست مقاله‌ای با عنوان «تداوم حیات اسفنگس‌ها و هارپی‌های باستانی

سفالین ایران» نوشته جواد نکونام (ماهنامه کتاب ماه هنر، شماره ۱۸۴، دی ۱۳۹۲)، «نقوش موجودات ترکیبی در هنر سفالگری دوران اسلامی ایران» نوشته سیدهاشم حسینی (فصلنامه هنرهای تجسمی، شماره ۵۲، زمستان ۱۳۹۱) و «اسطوره انسان- جانور درکوشنامه و گرشاسبنامه» نوشته محمدرضا صرفی و اکرم مریخی (مجله مطالعات ایرانی، شماره ۱۵، بهار ۱۳۸۸) اشاره کرد. با توجه به جستجوهای صورت گرفته، مورد مطالعاتی دیگری با موضوع این پژوهش یافت نشد. در زمینه هنر آشور نیز در کتابهای تاریخ هنر مطالبی به صورت کلی عنوان شده و پژوهش منسجمی انجام نگرفته است. تفاوت پژوهش حاضر با پژوهشهای صورت گرفته در بررسی تطبیقی جانوران ترکیبی در هنر دوران هخامنشی و آشوری (دوره آشور جدید) و تأکید بر نقوش برجسته و مهرهای به جای مانده از این ادوار است.

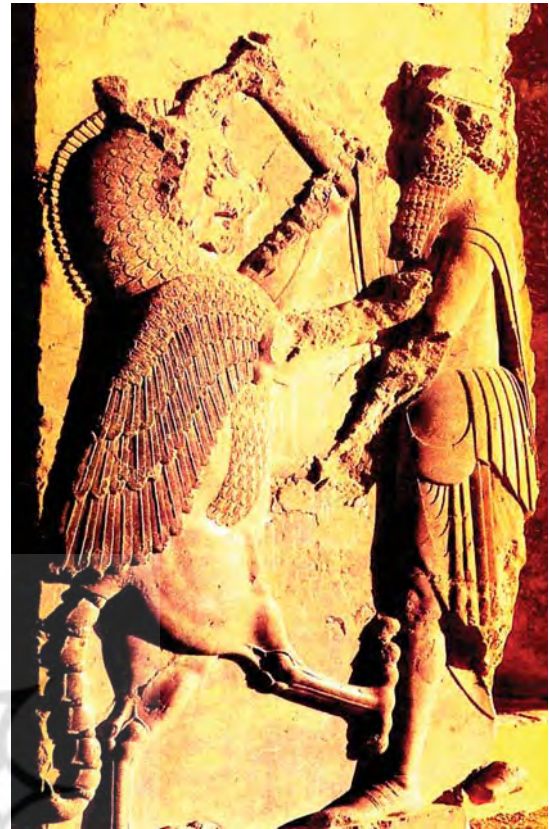
جانوران ترکیبی و انواع آن

نخستین تصاویر ضبط شده موجودات ترکیبی در مصر و بین‌النهرین یافت شده‌اند (مجیدزاده، ۱۳۸۰: ۵۴) و شاید کمی بعدتر در هند و در تمدن‌هایی که خاور نزدیک باستانی نامیده می‌شود (کاژدان و دیگران، ۱۳۷۹: ۸۷) و بعد از دو هزار سال در ایران و همچنین تمدن‌هایی دیگر دیده شدند (هرتسفلد، ۱۳۸۱: ۲۵۹). تمدن ایران باستان با توجه به قدمت و غنای تاریخی آن، از آثار هنری فراوانی با نقش مایه جانوران ترکیبی برخوردار است. این نقوش نمادی از تفکر، باورها و اعتقادات مردمان عصر باستان است که در قالب آثار هنری جلوه‌نمایی می‌کند. در تاریخ تمدن و در اعتقادات عامه نمونه‌های بی‌شماری از انواع موجودات ترکیبی وجود دارد، فیکورهایی متنوع در طبیعت که کاملاً تغییر یافته‌اند و یا بخش‌هایی از اجزایشان با هم ترکیب یا از یکدیگر جدا شده توسعه یافته و یا کم شده‌اند. این جانوران در حقیقت خیالی هستند، اما ریشه طولانی در طبیعت و حقیقت دارند و هرگز پیوندشان را با دنیای بشر از دست نمی‌دهند (دادور و مبینی، ۱۳۸۸: ۶۹).

جانوران ترکیبی عبارت‌اند از: «شکلی جدید که معمولاً نتیجه ترکیب در اشکال بصری‌اند که با ساختار اجزایی مختلف از موضوعات طبیعی گرفته شده است. بدین ترتیب، مشخصه آن این است که در طبیعت اتفاق نمی‌افتد، بلکه فقط متعلق به قلمرو تخیلات انسان است» (همان، ۷۸).

جانوران ترکیبی را می‌توان به پنج گروه تقسیم کرد:

۱. ترکیب حیوان- انسان که شامل سه زیرگروه: شیر- دیو، گاو- دیو و بزکوهی- دیو است.
۲. ترکیب انسان- حیوان شامل: اسفنگس یا ابوالهول، قنطور، گاو- مرد، گاو بالدار با سر انسان، انسان- مار، انسان- عقرب، انسان- ماهی، انسان- بز، انسان- پرنده و انسان- گاو است

تصویر ۳. شیر گریفین، نقش برجسته هخامنشی، تخت جمشید. مأخذ: فریه، ۱۳۷۴: ۴۱

تصویر ۴. شیر گریفین، نقش برجسته بر روی آجر لعابدان، شوش، دوره هخامنشی. مأخذ: دادور و مبینی، ۱۳۸۸: ۳۲۶.

در هنر دوره اسلامی» در فصلنامه نگره (شماره ۱۳، زمستان ۱۳۸۸) به چاپ رسانده که به مطالعه اسفنگس‌ها و هارپی‌های باستانی و ادامه حضور آنان در هنر دوره اسلامی پرداخته است. از دیگر پژوهش‌ها در این زمینه می‌توان به مقاله «نقش موجودات ترکیبی در هنر سفالگری دوران اسلامی ایران» نوشته سیدهاشم حسینی (فصلنامه هنرهای تجسمی، شماره ۵۲، سال ۱۳۹۱)، «بررسی نمادهای نقش‌مایه‌ای موجودات ترکیبی در آثار

۳. ترکیب حیوان- حیوان که شامل: گریفین (شیردال)، شیر گریفین، سنمرو (سیمرغ)، بز- ماهی، حیوانات بالدار، گاو- مار و اسب بالدار- ماهی است.

۴. جانوران عجیب‌الخلقه مثل موجودات چندسر

۵. ترکیب پدیده‌های طبیعی- انسان یا حیوان.

«نقش موجودات ترکیبی در انواع آثار هنری و صنایع دستی ایران بر دو نوع است: نخستین ترکیب انسان- حیوان که در اساطیر مصر، بین‌النهرین، آشور، چین، ژاپن، یونان و ... نیز دیده شده و شامل انسان- مار، انسان- عقاب، انسان- گاو، انسان- شیر، انسان- مرغ و ... است و دیگری ترکیب حیوان- حیوان مانند شیر- عقاب، گاو بالدار، بز بالدار و ...» (زمردی، ۱۳۸۲: ۲۵۶).

تصویر ۵. اسفنگس، نقش برجسته بر روی سنگ، از کاخ پرسپولیس، ۵۰۰ قبل از میلاد. مأخذ: Curtis, 1989: 53

جانوران ترکیبی بر روی نقوش برجسته دوره هخامنشی

مهم‌ترین منبع اطلاعاتی ما درباره هنر ایران هخامنشی، کاخ تخت جمشید است که در فاصله سال‌های ۵۲۰ و ۴۶۰ قبل از میلاد به وسیله داریوش و خشایارشا- جانشینان کورش- ساخته شد. در تخت جمشید، گاوهای ریش‌دار و بال‌دار با سرهای انسانی، بدن گاو و دو بال عقاب (لاماسو) که تجسم ماه هستند، مانند پاسداران کاخ شاهان هخامنشی‌اند که بر مدخل دروازه خشایارشا قرار گرفته‌اند (صمدی، ۱۳۶۷: ۳۱؛ تصویر ۱).

شیر گریفین جانور ترکیبی با سر و دست شیر، پاهای عقبی و بال‌های عقاب است. «گریفین جانوری با قدرت خاص و با عظمت و سلطان جانوران پنداشته می‌شود که به عنوان محافظ ثروت و دارایی‌های بسیار با ارزش مشهور است» (Friar, 1987: 173). نقش این جانور را می‌توان در نقش برجسته‌ای از خزانه تخت جمشید در تالار بار عام داریوش بر روی غلاف شمشیر یکی از بزرگ‌زادگان مشاهده کرد (تصویر ۲). در این نقش دو شیر گریفین پشت به هم بوده و سرهایشان را در یک حالت هرازدیک (دو جانور رودررو) به سوی عقب برگردانده‌اند.

تصویر ۶. اثر مهر استوانه‌ای هخامنشی، پهلوان شاهی روی دو اسفنگس. مأخذ: پرادا، ۱۳۸۳: ۲۵۳.

شیر گریفین به دو صورت دیگر نیز یعنی «شیر گریفین شاخ‌دار» و «شیر گریفین شاخ‌دار با دم عقرب» در نقش برجسته‌های هخامنشی دیده می‌شود. شیر گریفین شاخ‌دار با دم عقرب بر روی درهای سه‌طرفه کاخ تچر هخامنشی و بر روی درهای چهار طرفه تالار صد ستون نقش بسته شده است. در این تصویر آنچه مظهر عناصر نامطلوب اهریمنی به شمار می‌رود مانند اندام زشت و دهشت‌آفرین وجود دارد. در این اثر موجود افسانه‌ای دم عقرب و پنجه‌هایی مانند عقاب و بدنی همانند بدن شیر اندامی چون گاو وحشی دارد (تصویر ۳).

تصویر ۷. مهر استوانه‌ای دوره هخامنشی. مأخذ: صمدی، ۱۳۶۷: ۱۸۲.

در نقش برجسته‌ای بر روی آجر لعاب‌دار درشوش تصویر شیر گریفین شاخ‌داری نقش شده است. دو بال شیر به صورت افراشته و شاخ و دم نیز به حالت حلزونی

تصویر ۸. مهر هخامنشی، مجموعه کاپیتان اسپنسر. مأخذ: دادور و مبینی، ۱۳۸۸: ۳۱۷.

تصویر ۹. نبرد شاه با دو شیر گریفین، ایستاده بر روی دم دو اسفنگس مهر استوانه‌ای دوره هخامنشی. مأخذ: Frankfort, 1939, 163

تصویر ۱۰. دو گریفین روبه روی هم. مأخذ: ملک‌زاده بیانی، ۱۳۶۳: ۹۸

تصویر ۱۱. دو گریفین در حال نبرد با پادشاه. مأخذ: Reva, 1960: 163

تصویر ۱۲. گریفین در حال نبرد با پادشاه. مأخذ: همایون فرخ، ۱۳۴۹: ۶۲

و ماریچ دارد (تصویر ۴).

نقش اسفنگس بر روی نقش برجسته‌ای در کاخ پرسپولیس حجاری شده که دارای بدن شیر، بال عقاب و سر مرد است (تصویر ۵). این جانوران ترکیبی روبه‌روی هم قرار گرفته‌اند و قرص بالدار نیز در میانشان قرار دارد. «کاربرد این موجود در تخت‌جمشید به یک مضمون اختصاص دارد، پرستش و نیایش» (عابد دوست و کاظم پور، ۱۳۸۸: ۸۳). نمونه دیگری از اسفنگس‌ها را بر روی آجرهای لعاب‌دار شوش مشاهده می‌کنیم که به حالت قرینه روبه‌روی هم قرار گرفته‌اند.

جانوران ترکیبی بر روی مهرهای دوره هخامنشی

اسفنگس موجودی افسانه‌ای با پیکری مرکب از سر انسان و بدن شیر است که «برای نخستین بار در خاورمیانه بر روی مهرهای استوانه‌ای آشوری (سده یازدهم - سیزدهم ق.م) و با گستردگی بیش‌تری از سده نهم قبل از میلاد به‌عنوان تندیس‌های محافظ معابد و قصرها دیده می‌شوند» (هال، ۱۳۸۰: ۲۰). در تصویر ۶ شاه چون یک پهلوان فوق انسانی عرضه شده که بر روی موجودات دیو آسایی مانند اسفنگس‌ها ایستاده است و به‌آسانی شیرهای نیرومند و خطرناک را با گرفتن از پاهای در هوا تاب می‌دهد (پرادا، ۱۳۸۳: ۲۵۳).

اسفنگس‌ها به‌صورت‌های مختلف بر روی مهرهای هخامنشی دیده می‌شوند. تصویر ۷ اسفنگسی را با سر انسان به‌صورت ریش‌دار نشان می‌دهد که قسمت جلوی بدنش به شکل گاو است. ادامه تن این حیوان به عقب و انتهایش نیز به گرازی منتهی می‌شود. نمونه دیگر اسفنگس هخامنشی شبه ابوالهولی است که صورتش شبیه قرص ماه است و روی برخی از مهرها نیز دارای بال است. معمولاً یک جفت از این حیوان مقابل یکدیگر به تصویر درمی‌آیند (تصویر ۸).

در یک مهر استوانه‌ای به‌دست‌آمده از دوران هخامنشی، پادشاه را که واجد نیروی ابر انسانی است درنبرد با دو شیر گریفین در مرکز مهر نشان می‌دهد که پاهای خود را بر روی دم‌های دو اسفنگس که پشت به هم تصویر شده‌اند قرار داده است (تصویر ۹).

گریفین از دیگر جانوران ترکیبی است که بر مهرهای هخامنشی نقش شده است. نقش گریفین هم به‌صورت دو گریفین روبه‌روی هم که در بالای آن‌ها تصویر گوی بالدار است (تصویر ۱۰) و هم در حال نبرد با پادشاه یا قهرمان دیده می‌شود (تصاویر شماره ۱۱ و ۱۲).

شاه در یک مهر استوانه‌ای، بر روی دو گاو نر بالدار ایستاده و دو شیر را به‌نشانه پیروزی با دستانش بلند کرده است. گاوهای نر بالدار در این تصویر به‌صورت نشسته و پشت به هم تصویر شده‌اند (تصویر ۱۳).

همان‌طور که در تصویر ۱۴ مشاهده می‌شود نقش

تصویر ۱۵. اثر مهر هخامنشی، شوش. مأخذ: بد، ۱۳۵۲: ۸۳

تصویر ۱۴. اثر مهر استوانه‌ای هخامنشی. مأخذ: اتینگهاوزن، ۱۳۷۹: ۱۰۷

تصویر ۱۳. اثر مهر استوانه‌ای هخامنشی. مأخذ: دادور و مبینی، ۱۳۸۸: ۱۹۱

تصویر ۱۸. مهر هخامنشی با نقش قوچ بالدار. مأخذ: همایون فرخ، ۱۳۴۹: ۷۳

تصویر ۱۷. اثر مهر استوانه‌ای هخامنشی. مأخذ: اتینگهاوزن، ۱۳۷۹: ۱۰۷

تصویر ۱۶. اثر مهر استوانه‌ای هخامنشی. مأخذ: دادور و مبینی، ۱۳۸۸: ۱۹۶

تصویر ۲۱. مهر هخامنشی با تصویر مرغ وارغن. مأخذ: همایون فرخ، ۱۳۴۹: ۷۸

تصویر ۲۰. نقش انسان-پرنده. مأخذ: پوپ، ۱۳۸۰: ۱۹۸

تصویر ۱۹. مهر هخامنشی با تصویر تک شاخ بالدار. مأخذ: دادور و مبینی، ۱۳۸۸

این جانور ترکیبی نقشی کم‌نظیر است زیرا در بیشتر نقوش جانوران شاخ‌دار، دوشاخ بر روی سر آن‌ها نقش بسته است (تصویر ۱۹).

انسان-پرنده، جانور ترکیبی کم‌نظیر دیگری، منقوش بر روی یکی از مهرهای هخامنشی است. این مهر پادشاه را در طرف چپ در حال نیایش نشان می‌دهد. در سمت راست، انسان-پرنده‌ای که صورتش شبیه مرغان و در حال پرواز است به تصویر درآمده و در وسط نیز تصویر فروهر که در زیر آن نقشی عجیب قرار دارد مشاهده می‌گردد. انسان-پرنده همانند شاه، دستان خود را در برابر فروهر به‌منظور نیایش بالا برده است (تصویر ۲۰). یکی از مهرهای بدیع و نادر هخامنشی، مرغ وارغن را که در اوستا از او یادشده- و بعد به‌نام سیمیرغ خوانده‌اند- درحالی‌که شخصی روی آن سوار است و تاجی از گل بر سر گرفته و در حال پرواز است، نشان می‌دهد (تصویر ۲۱).

جانوران ترکیبی بر روی نقوش برجسته آشوری
آشوریان ساکنان سرزمینی بودند که مرکز آن نزدیک شهر موصل امروزی در کنار رود دجله قرار داشت، نقش برجسته‌های سنگی شاخص‌ترین آثار هنری آشوری

این مهر استوانه‌ای نشان‌دهنده قهرمانی است که دو گاو نر بالدار را در چنگ گرفته و حلقه بالدار در بالای سرش و درخت خرما نیز به‌منزله پایانه در سمت راست او قرار دارد. گاو نر بالدار به‌منظور قرینه‌سازی دو بار ظاهر شده گویا می‌توانسته در دنیای تصور مهرساز با نماد نیرویی کهن یکی بوده باشد. نقش گاوهای نر بالدار در این تصویر به‌صورت ایستاده بر روی دوپاست که صورت‌ها را رو به هم برگردانده‌اند.

مهری مکتشفه از شوش پادشاه را در حال هدف قرار دادن جانوری ترکیبی که در سمت راست تصویر است و در زیر پایش جانور ترکیبی دیگری با سرشیر، بدن گاو و بال و دم عقاب است نشان می‌دهد (تصویر ۱۵).

برخی دیگر از جانوران ترکیبی که بر مهرهای دوره هخامنشی دیده می‌شوند به‌صورت ترکیبی از دو حیوان هستند؛ مانند ابوالهول با سر بز (تصویر ۱۶)، گاو بالدار با سر انسان (تصویر ۱۷) و قوچ بالدار که با کره‌اش می‌دود (تصویر ۱۸). نقش این قوچ بسیار ظریف و با شاخ‌ها و دم حلزونی و به‌صورت مارپیچ است، تک‌شاخ بالدار که در سمت چپ، با سرشیر و دهانی باز که دندان‌های تیز آن نمایان است و نیز شاخی تک بر روی سر آن، نقش خوفناکی از ددان را نشان می‌دهد. وجود یک‌شاخ بر سر

تصویر ۲۴. بخشی از نقش برجسته دیواری کاخ شمال غربی آشور نصیر پال دوم از مرمر سفید. مأخذ: مورتگارت، ۱۳۷۷: لوح ۲۵۸.

تصویر ۲۳. اپکال لو. مأخذ: www.metmuseum.org

۲۲. نقش برجسته آشوری، تصویر یک اوگال لو. مأخذ: www.metmuseum.org

۲۷. (اسفنکس) شیر بالدار با سر انسان - موزه متروپولیتن. مأخذ: www.metmuseum.org

تصویر ۲۶. لاماسو آشوری. مأخذ: گاردنر، ۱۳۸۹: ۶۱.

تصویر ۲۵. طرحی از یک نقش برجسته کشف شده از کاخ نینورته آشوریان در شهر نمرود. مأخذ: محمد پناه، ۱۳۸۸: ۱۶.

اپکال لو^۲ است. اپکال لو جانوری با سر و بال عقاب و بدن انسان است. نقش این اپکال لوها در کنار درخت مقدس تصویر شده است، درخت مقدس بین دو اپکال لو به صورت یکی در میان حجاری شده (تصویر ۲۳)، جامه بلند حاشیه دارش با کمر بندی بسته شده، دشنه ای بر کمر بسته و صندل به پا دارد. این نقش برجسته از مرمر است (قفقوری، ۱۳۸۹: ۹۸). در نقش برجسته دیگری، تصویر پادشاه که به سمت درخت مقدس می رود به همراه دو اپکال لو در اطرافش که در حال حفاظت هستند و درخت مقدس که در سمت چپ تصویر است حجاری شده است (تصویر ۲۴).

در نقش برجسته دیگری کشف شده از کاخ نینورته آشوریان در شهر نمرود، حماسه انزو^۳ (نبرد انزو با نینورته) تصویر شده است. در این نقش برجسته نینورته به صورت انسان با چهار بال و کلاه شاخ دار همراه با ابزارهای جنگی در حال نبرد با انزو که پرنده ای است با سر و دستان شیر حجاری شده است (تصویر ۲۵). انزو در این نقش بر روی دو پا ایستاده یک دستش را بالا برده و یکی از پاها در جلوی پای دیگر قرار دارد و سرش را به حالت غرش به سمت نینورته برگردانده است.

در دروازه های کاخ سارگون دوم پیکره های نگهبان بزرگ و شگفت آوری به نام لاماسو قرار داده می شدند که بدن گاو، سر انسان و بال عقاب داشتند. این پیکره های بزرگ اغلب به صورت یکپارچه تراشیده شده اند اما افزودن

به شمار می آیند (پاکباز، ۱۳۹۰: ۱۷۱). در نقوش برجسته آشوریان موجوداتی با بدن انسان یا بدن حیوان باحالت و وضعیت انسانی، با ترکیبی از سر حیوان یا برخی از ویژگی های دیگر حیوان دیده می شود. یکی از آنها شیر - دیو^۱ است: «جانوری با سرشیر و بدن انسان باحالت انسانی ایستاده بر روی دو پا. این موجود در هنر آشور اوگال لو^۲ خوانده می شود. جانورانی با بدن انسان و سرشیر و پای پرنده که به باور مردمان باستانی بین النهرین می توانستند از آنها در برابر بیماری ها و هجوم جن های پلید محافظت کنند. نقش این دیوها در مهرهای استوانه ای و نقش برجسته های آشوری بسیار به چشم می خورد» (محمدپناه، ۱۳۸۸: ۱۳). یکی از این اوگال لوها در کاخ آشور نصیر پال دوم است. بر روی یکی از نقش ها، تصویر یک اوگال لو شاخ دار در مرکز تصویر حجاری شده که یک دستش که خنجری را بالا برده و سلاح های دیگری نیز به همراه دارد نشان می دهد که در دو سمت آن نقش دو نگهبان انسانی وجود دارد و همگی در حال حفاظت و نگهبانی هستند (تصویر ۲۲). در تصاویر عموماً اوگال لو یک دستش را که با آن خنجری را نگه داشته بالا می برد و در دست پائینی یک چماق دارد و به طور کلی بالاتنه اش برهنه است. معمولاً دامن کوتاهی به پا دارد، ولی مواقعی که کاملاً برهنه است، دارای دم مجعدی است. از دیگر جانوران ترکیبی که در این کاخ وجود دارد

1. Lion- demon
2. Ugallu
3. Apkallu

۴. در داستان انزو می خوانیم که انلیل، خدای بزرگ زمین به دلیل در اختیار داشتن لوح تقدیر بسیار قدرتمند بود و به همین دلیل انزو نگهبان او «آزمنده» و با حسادت به او می نگریست» تا اینکه یک روز «هنگامی که انلیل در آب مقدس حمام می کرد» انزو برای غضب قدرت او لوح تقدیر او را می دزد و در کوه های غیر قابل دسترس مخفی می شود. نینورته (Ninorta) خدای جنگ که اندام و سری انسانی دارد و دارای اعجاز های نیرومند است وظیفه از پای در آوردن انزو را می پذیرد، سلاح رعد را از اند می گیرد و با آن انزو را می کشد، لوح تقدیر را به انلیل بازمی گرداند و نگهبانی را خود به عهده می گیرد (مک گال، ۱۳۷۵: ۹۱).

تصویر ۲۸. شیر دیوها و یک شیر قنطورس. مأخذ: قفقوری، ۱۳۸۹: ۱۰۳

۲۹. یک مرد دریایی در حال شنا. برگرفته از سنگ بنای حجاری شده در کاخ سلطنتی سارگون دوم، دور شروکین، ارتفاع ۲۵۵ سانتی متر. مأخذ: بلک، ۱۳۸۵: ۳۰۱.

تصویر ۳۰. گیلگمش و انکیدو در حال قربانی گاو بالدار با سر انسان. مأخذ: قفقوری، ۱۳۸۹: ۹۴

تصویر ۳۱. گاو بالدار با سر انسان. مأخذ: محمد پناه، ۱۳۸۸: ۲۰.

پای پنجم که از نمای کناری دیده می‌شود نشان‌دهنده آن است که مجسمه‌ساز آن‌ها را به‌عنوان مجسمه‌های دارای بُعد در دو سوی قطعه سنگ می‌دانسته، به صورتی که پیکره‌ها هم از روبه‌رو و هم از نیمرخ دیده شوند. این پیکره‌ها که از سنگ آهک ساخته شده‌اند از جهتی با بنا یکی هستند و به دلیل داشتن سرپوش‌های بلند به همراه شاخ، چشم‌های فرورفته، پاها و بدن عضلانی و الگوی ظریف ریش، بیننده را محو تماشای خود کرده، اقتدار رعب‌آور پادشاه را به یاد می‌آورند. آشوری‌ها احتمالاً به این مسئله اعتقاد داشتند که این موجودات دورگه توانایی دور کردن شیطان را دارند (دیویس، ۱۳۸۸: ۳۱۵؛ تصویر ۲۶).

همچنین، شیری بالدار با سر انسان در کاخ نمرود کشف شده که امروزه در موزه متروپولیتن نیویورک قرار دارد. این مجسمه سنگی شبیه به لاماسوی دروازه اصلی کاخ سارگون دوم است، با این تفاوت که بدن و پاهایش شیر است (تصویر ۲۷).

شیر قنطورس، پیکره‌ای با بالاتنه انسان و پائین‌تنه شیر، به صورت سنگ‌بنای حجاری شده بر روی طاقچه‌ای در اتاق کاخ سلطنتی پادشاه آشور بانپال قرار دارد (تصویر ۲۸). واژه قنطورس، به‌تنهایی به پیکره‌ای با بالاتنه انسان و پائین‌تنه، بدن و چهارپای اسب گفته می‌شود. گاهی مواقع این پیکره دارای دم کژدم است که قسمت انسانی اغلب مسلح به تیر و کمان یا گرز و در حال شکار دیگر حیوانات نشان داده می‌شود (بلک، ۱۳۸۵: ۹۷).

در برخی دیگر از نمونه‌های برجای‌مانده از هنر آشور، پیکره‌ای با سر، بازوان و بالاتنه انسان و پائین‌تنه و دم ماهی، معروف به مرد دریایی نقش بسته است. آشوری‌ها این مخلوق را صرفاً به‌عنوان کولولو «ماهی-انسان» می‌شناختند. در هنر نو بابل و نو آشوری و بابل کهن، گاهی نوع مؤنث این پیکره (نیمی ماهی و نیمی زن) ظاهر می‌شود و کولیل تو^۲، احتمالاً به معنای «ماهی-زن» باشد (همان، ۲۰۱۳: تصویر ۲۹).

جانوران ترکیبی بر روی مهرهای دوره آشوری

نقش گاو نر بالدار با سر آدمی بر روی مهرها، در دوره آشور کاربرد گسترده داشته است (تصویر ۳۰).

در یک مهر استوانه‌ای دو گاو بالدار با سر انسان را می‌بینیم. در این نقش، یک جنگجو مقابل خدای ادد که خدای آشوری و بابل است بر پشت گاو مقدس ایستاده در حال نیایش است (محمد پناه، ۱۳۸۸: ۲۰؛ تصویر ۳۱). همان‌طور که در تصویر ۳۲ مشاهده می‌شود، الهه ایشتر بالباس جنگی بر روی گاوی با سر انسان ایستاده و تاج ستاره‌داری بر سر گذاشته است.

همچنین، نقش دو اپکالو را در یک مهر استوانه‌ای در حال مراقبت از شاه می‌بینیم که شباهت بسیاری به یکی

از نقش برجسته‌های آشوری دارد و بالای نقش درخت مقدس، خدای آشور، دیده می‌شود (تصویر ۳۳). در نمونه‌ای دیگر، شیر قنطورس را منقوش بر مهری استوانه‌ای از دوره آشوری می‌بینیم. در اینجا شیر قنطورس، به دیوی که به شکل شیر نشان داده شده است حمله می‌کند (تصویر ۳۴).

در مهر استوانه‌ای دیگری برجای مانده از این دوران، یک پیکره در هیئت ماهی و یک مرد دریایی با پری دریایی در دو سوی درخت مقدس ایستاده‌اند (تصویر ۳۵). مهر دیگری که از آشور به دست آمده نبرد میان موجودات ترکیبی و پهلوانان را نشان می‌دهد و در آن یکی از خدایان آشوری بر پشت اژدهایی شاخ‌دار و بالدار ایستاده و با تیری که در چله کمان دارد گریفین را هدف قرار داده است (تصویر ۳۶).

بررسی تطبیقی جانوران ترکیبی در هنر هخامنشی و آشوری

در بخش‌های گذشته، جانوران ترکیبی منقوش بر نقوش برجسته و مهرهای دوران هخامنشی و آشوری مورد مطالعه و بررسی قرار گرفتند. حال در این بخش به طور مجزا به بررسی تطبیقی به لحاظ «طبقه‌بندی جانوران ترکیبی»، «موضوعات به‌نمایش درآمده» و «ویژگی‌های هنری» به‌کاررفته می‌پردازیم.

مقایسه بر اساس طبقه‌بندی جانوران ترکیبی

جانوران ترکیبی بر روی نقوش برجسته هخامنشی شامل گریفین، اسفنکس و لاماسو و بر روی نقوش برجسته آشوری شامل: اوگاللو، اپکاللو، پرنده-شیر، لاماسو، اسفنکس، شیر قنطورس و کولولو یا مرد دریایی است. جانوران ترکیبی بر روی مهرهای هخامنشی شامل اسفنکس، گریفین، حیواناتی بالدار مانند تک‌شاخ بالدار، گاو بالدار، شیر بالدار با تنه گاو و دم عقرب، بز بالدار و قوچ بالدار، گاو بالدار با سر انسان، انسان پرنده، سیمرغ و بر روی مهرهای آشوری شامل گاو بالدار با سر انسان، اپکاللو، گاو با سر انسان، شیر قنطورس، مرد دریایی یا کولولو، اژدهای شاخ‌دار و بالدار و گریفین است (جدول ۱).

با این اوصاف درمی‌یابیم که جانوران ترکیبی بر روی نقوش برجسته آشوری از تنوع بیشتری برخوردار بوده و انواع آن بیش از دو برابر جانوران ترکیبی در نقوش برجسته هخامنشی است؛ اما این امر بر روی مهرها متفاوت بوده و تنوع جانوران ترکیبی در مهرهای هخامنشی بیشتر از مهرهای آشوری است.

جانوران ترکیبی مشترک در هنر نقش‌برجسته هخامنشی و آشوری، لاماسو و اسفنکس و بر مهرها گریفین و گاو بالدار با سر انسان است که بررسی تطبیقی

تصویر ۳۲. گاو با سر انسان. مأخذ: قفقوری، ۱۳۸۹: ۸۹.

تصویر ۳۳. دو اپکاللو بر روی مهر استوانه‌ای. مأخذ: www.metmuseum.org

تصویر ۳۴. حمله قنطورس به دیوی به شکل شیر. مأخذ: مک‌گال، ۱۳۷۵: ۱۰۴.

تصویر ۳۵. مرد دریایی و پری دریایی. مأخذ: گری، ۱۳۷۸: ۱۰۹.

هرکدام را می‌توان در جداول ۲ تا ۵ مشاهده کرد. به‌طورکلی، همان‌طور که در جدول شماره ۲ مشاهده می‌گردد، لاماسو در هر دو تمدن از لحاظ موقعیت، کاربرد، اندازه و شکل ظاهری بسیار شبیه و نزدیک به هم بوده و دارای تفاوت‌هایی در جزئیات‌اند که نشان‌دهنده تأثیرپذیری هنر هخامنشی از آشوری است. مهم‌ترین وجه تفاوت لاماسوی آشوری با هخامنشی را می‌توان در دارا بودن پنج‌پا و تأکید بر حس حرکت از دید جانبی عنوان کرد.

اسفنجس در نقش برجسته هر دو تمدن تصویر شده و دارای تفاوت‌های بسیاری است که در جدول ۳ به آن پرداخته شده است اما شاید بتوان مهم‌ترین وجه تفاوت را در نوع نمایش آن عنوان کرد به‌طوری‌که اسفنجس در هنر هخامنشی به‌صورت نقش برجسته و در آشور شبیه به لاماسوها در درگاه‌ها و به‌صورت پیکره معماری تصویر شده است. از نقاط اشتراک نیز می‌توان به فرم بال‌ها، تأکید بر نمایش جزئیات و عضلات و داشتن ریش و موی بلند اشاره داشت.

همان‌طور که در جدول ۴ نیز مشاهده می‌شود، نقش گریفین بر روی مهرهای هخامنشی از تنوع بیشتری برخوردار بوده و در حالت نیایش و نبرد تصویر شده است و در مهرهای این دو دوره از تفاوت‌های بسیاری هم از لحاظ موضوع نمایش و هم تجسم و نقوش برخوردار است و در مجموع نقاط اشتراک کمی در آن‌ها دیده می‌شود.

نمایش گاو بالدار با سر انسان در این دو دوره، هم از لحاظ موضوع و هم از لحاظ تجسمی، دارای تفاوت‌های بسیاری بوده و تنها در نمایش از دید جانبی و داشتن ریش و موی بلند باهم اشتراک دارند.

مقایسه بر اساس موضوع صحنه‌های نمایش‌دهنده جانوران ترکیبی
با مطالعه تصاویری که در آن‌ها جانوران ترکیبی به نمایش درآمده‌اند با سه موضوع اصلی روبه‌رو می‌شویم که به‌طورکلی می‌توان آن‌ها را به موضوعات آئینی، مضامین نمادین و نقوش جانوران ترکیبی تقسیم‌بندی کرد.

موضوعات آئینی

در دوران آشور جانوران ترکیبی در صحنه‌های آئینی با مضمون نیایش و قربانی انعکاس یافته‌اند درحالی‌که در دوران هخامنشی تنها مضمون نیایش دیده می‌شود. جدول ۶ نشان‌دهنده چگونگی حضور جانوران ترکیبی در صحنه‌های آئینی هر دو تمدن است.

همان‌طور که در جدول مشاهده می‌شود جانوران ترکیبی در هر دو تمدن در صحنه‌های آئینی حضور دارند.

جدول ۱. مقایسه بر اساس نوع جانور ترکیبی در نقوش برجسته و مهرهای هخامنشی و آشوری. مأخذ: نگارندگان.

نوع جانور ترکیبی	هخامنشی		آشوری	
	نقش برجسته	مهر	نقش برجسته	مهر
گریفین	×	×		×
اسفنجس	×	×	×	
لاماسو	×		×	
اوکالو			×	
اپکالو			×	×
پرنده - شیر			×	
شیر قنطورس			×	×
کولولو یا مرد دریایی			×	×
تک‌شاخ بالدار		×		
گاو بالدار		×		
شیر بالدار + تنه گاو و دم عقرب		×		
بز بالدار		×		
قوچ بالدار		×		
گاو بالدار با سر انسان		×	×	
انسان پرنده		×		
سیمرغ		×		
اژدهای شاخ‌دار و بالدار			×	
گاو با سر انسان			×	
جمع	۳	۱۰	۷	۷

جدول ۲. بررسی تطبیقی لاماسو هخامنشی و لاماسو آشوری (بر روی نقوش برجسته). مأخذ: نگارندگان.

آشور	هخامنشی	
		
موقعیت: دروازه اصلی تالار تخت یعنی قلب کاخ شاهی	موقعیت: دروازه ملل که روی محور مربوط به تالار تخت است	وجوه اشتراک لاماسوی و آشوری
کاربرد: حفاظت - دفع کننده ارواح شیطانی - محافظ ارواح پاک - ایجاد وحشت و ترس در دل دشمنان	کاربرد: حفاظت - پاسداران کاخ شاهی - دفع کننده ارواح شیطانی - ایجاد وحشت و ترس در دل دشمنان	
اندازه: غولپیکر	اندازه: غولپیکر	
نقوش: به شیوه تزیینی و باشکوه؛ به صورت نقش برجسته با نشان دادن دید از مقابل و دید از پهلو؛ دارای ریش - تزیینات ریش (با تقسیم به چهار بخش افقی)؛ فرم گوش تیز و به سمت بالا؛ موهای بلند و مجعد که تا روی شانه‌ها آمده است؛ فرم کلاه و نقوش تزیینی آن؛ نقوش تزیینی بدن	نقوش: به شیوه تزیینی و باشکوه؛ به صورت نقش برجسته با نشان دادن دید از مقابل و دید از پهلو؛ دارای ریش - تزیینات ریش (با تقسیم به چهار بخش افقی)؛ فرم گوش تیز و به سمت بالا؛ موهای بلند و مجعد که تا روی شانه‌ها آمده است؛ فرم کلاه و نقوش تزیینی آن؛ نقوش تزیینی بدن	
تعداد پا: دارای ۵ پا - ۳ پای چپ و ۲ پای راست	تعداد پا: دارای ۴ پا	
تأکید بر جزئیات: کشیدگی رگ و پی‌ها و برآمدگی عضلات	بر جزئیات تأکید زیادی نشده است.	وجوه افتراق لاماسوی و آشوری
بال‌ها: دارای ۲ ردیف پر - کشیده به سمت عقب	بال‌ها: دارای ۳ ردیف پر - دارای قوس به سمت بالا	
نقوش: شاخ روی کلاه دو ردیف و بهن است. کلاه دارای نقوش دایره‌ای است. در فرم پایین موها برجستگی گردی وجود دارد. نقوش پوشش بدن در دید روبه‌رو به صورت پره‌های عمودی است.	نقوش: شاخ روی کلاه ۳ ردیف و نازک است. کلاه دارای گل‌های نیلوفر (لوتوس) است. در پایین مو برجستگی گرد وجود ندارد. نقوش پوشش بدن در دید روبه‌رو به صورت پره‌های افقی است.	

موضوعات نمادین

نمایش نمادین قرار گرفتن جانور ترکیبی در زیر پا در هر دو دوره دیده می‌شود، با این تفاوت که در دوره هخامنشی شاه و یا قهرمان و در دوره آشوری خدا بر روی جانور ترکیبی قرار گرفته است.

در بعضی از نقوش برجسته و مهرهای دوره‌های مذکور، جانور ترکیبی خود به عنوان موضوع اصلی مطرح و تصویر شده است. در دوران هخامنشی شیر گریفین شاخ‌دار، ابوالهول، قوچ بالدار و مرغ وارغن و در دوره آشور مرد دریایی، قنطورس و اپکال لو به عنوان موضوع اصلی تصویر شده است البته لازم به ذکر است که این موضوع در مهرهای این دوره صدق نمی‌کند.

به طور کلی می‌توان گفت موضوعات صحنه‌های نمایش‌دهنده جانوران ترکیبی در هر دو دوران دارای شباهت‌های بسیاری بوده و تنها در نوع، تعداد و جزئیات متفاوت است.

مقایسه هنری و تجسمی جانوران ترکیبی

در این بخش مهم‌ترین ویژگی‌های بارز هنری به کاررفته در نقوش جانوران ترکیبی مورد مقایسه قرار گرفته که نتایج این تطبیق به شرح زیر بیان می‌گردد:

برای نمایش جانوران ترکیبی در دوره هخامنشی از نمایش دید جانبی بهره گرفته شده در صورتی که در دوره آشوری سر و پاهای جانور ترکیبی در حالت نیم‌رخ، یک‌پا در جلوی پای دیگر، یک‌چشم کامل در چهره نیم‌رخ

در دوره هخامنشی و آشوری موضوعات نمادین که در صحنه‌های نقوش دیده می‌شود مشتمل بر سه موضوع بوده است: «نبرد»، «محافظت و نگهبانی» و «قرارگیری در زیر پای شاه و یا خدا». نبرد شاه یا قهرمان با جانور ترکیبی موضوع نیمی از صحنه‌های نمایش‌دهنده این موجودات در تمدن هخامنشی را به خود اختصاص می‌دهد. این موضوع در دوره آشور نیز به چشم می‌خورد با این تفاوت که در دوره آشور نبرد با جانور ترکیبی به عهده خدا بوده و علاوه بر آن در این دوره شاهد نبرد جانور ترکیبی با حیوانات نیز هستیم (تصویر ۳۴).

در دوره هخامنشی نبرد شیر گریفین شاخ‌دار با دم عقرب، گریفین، تک‌شاخ بالدار و گاو بال‌دار با سر انسان با شاه یا پهلوان و در دوره آشور نبرد پرنده - شیر و گریفین با خدا و قنطورس با یک شیر صورت می‌گیرد.

نکاتی دیگر از تطبیق موضوعات نمادین در نقوش دوران هخامنشی و آشوری حاصل می‌شود که به شرح زیر بیان می‌گردد:

در هر دو دوره جانور ترکیبی نقش محافظ و نگهبان را داراست. در دوره هخامنشی تنها یک جانور ترکیبی (لاماسو) و در دوره آشوری سه جانور ترکیبی (لاماسو، اپکال لو و اسفنکس) دارای این نقش هستند که لاماسو در هر دو دوره مشترک است.

جدول ۳. بررسی تطبیقی اسفنگس هخامنشی و اسفنگس آشوری (بر روی نقوش برجسته). مأخذ: نگارندگان.

آشور	هخامنشی	
		تصویر
نمایش به صورت پیکره معماری	نمایش به صورت نقش برجسته	
به صورت تک و بدون حضور عناصر دیگر	به صورت روبه روی هم / قرارگیری در کنار دیگر عناصر مانند درخت مقدس و گوی بالدار	
نمایش از دید جانبی و پهلو به طور هم زمان	نمایش از دید جانبی	وجه افتراق اسفنگس هخامنشی و آشوری
سعی در نمایش به صورت سه بعدی	نمایش به صورت دوبعدی	
ایستاده و در حال حرکت (از دید جانبی، با بهره گیری از پای پنجم)	نشسته در حالت سکون	
دارای کلاه گرد و ساده	دارای کلاه کشیده، بلند و تزئین شده	
دارای سه ردیف شاخ	دارای یک ردیف شاخ	
در حال مراقبت و پاسداری	در حال نیایش و برستش / بلند کردن دست	
به دلیل نمایش به صورت تنها، فاقد ترکیب بندی با عناصر دیگر	عناصر دارای ترکیب بندی تقارنی	
نمایش جزئیات و تأکید بر نشان دادن عضلات	نمایش جزئیات و تأکید بر نشان دادن عضلات	
فرم بال کشیده همراه با یک قوس به سمت بالا	فرم بال کشیده همراه با یک قوس به سمت بالا	
ریش و موی بلند	ریش و موی بلند	

آرامش» و «سرد، خشک و رسمی» هستند درحالی که در تصاویر آشوری حس تحرک و پویایی و خشونت بیشتری به چشم می خورد. همچنین، در دوره آشوری به نمایش جزئیات توجه ویژه ای شده است (مانند تزئینات روی لباس و بدن، نمایش عضلات و...) که این ویژگی در دوره هخامنشی کمتر دیده می شود.

در دوره آشوری مباحث هماهنگ (هارمونیک)، همچون تقارن، وحدت و یکپارچگی، دکوراتیو و مسطح، تکرار و تسلسل دیده می شود که تقارن انعکاسی (آینه ای) را می توان بارزترین ویژگی هماهنگ آن ها بیان کرد. در این دوره کمپوزسیون یا ترکیب بندی در دو حالت مشاهده می شود: در حالت اول، معیار و ملاک اصلی بر پایه «موقعیت و شأن» استوار بوده که در بیشتر تصاویر درخت مقدس در وسط تصویر، خدا و شاه در دو طرف آن و جانور ترکیبی در پشت آن ها نقش شده است و یا به صورت ردیفی از جانوران ترکیبی است که به صورت

و بالاتنه از روبه رو نمایش داده شده است. از لحاظ فن برجسته کاری، برجستگی نقوش در دوره هخامنشی بیشتر از دوره آشوری است به طوری که برخی از تصاویر در دوره آشوری به زمینه نقاشی نزدیک تر شده است.

در دوران آشور برای نمایش جانور ترکیبی، بیشتر از حالات انسانی مانند تمام قد بودن، استفاده از سر، دست، پا و بدن انسان صورت گرفته است، درحالی که در دوران هخامنشی این نوع نمایش دیده نمی شود و فقط از سر انسان استفاده شده و نمایش تمام قد جانور ترکیبی نیز فقط در حالت نبرد مشاهده می شود.

سادگی، نظم و پرهیز از پرداختن زیاد به جزئیات از مهم ترین خصیصه های هنری تصاویر هخامنشی است، اما در تصاویر آشوری حضور عناصر مختلف در کنار جانور ترکیبی، به همراه پرداختن فراوان به نمایش جزئیات، تصاویر از نظم کمتری برخوردارند. جانوران ترکیبی در دوره هخامنشی دارای حالات «سکون و

جدول ۴: بررسی تطبیقی گریفین هخامنشی و گریفین آشوری (بر روی مهرها). مأخذ: نگارندگان.

آشوری	هخامنشی	
		
<p>نمایش گریفین در مهرهای هخامنشی از تنوع بیشتری برخوردار بوده و در سه حالت نمایش داده شده است، نشسته در حالت نیایش، نبرد دو گریفین با شاه و نبرد یک گریفین با شاه؛ درحالی که گریفین در مهرهای آشوری در تقابل باخداست و خدا آن را مورد هدف قرار داده است.</p> <p>تمام صحنه‌های نمایش‌دهنده گریفین در مهرهای هخامنشی از سادگی و نظم برخوردار است که در مهر آشوری دیده نمی‌شود و پر از عناصر گوناگون است.</p> <p>گریفین‌ها در مهرهای هخامنشی و در تمام صحنه‌ها داری تقارن هستند، هنرمند از انواع تقارن انعکاسی و وزنی بهره جسته اما صحنه مهر آشوری کاملاً نامتقارن است.</p> <p>صحنه نمایش‌دهنده گریفین آشوری از تحرک و پویایی بیشتری برخوردار است.</p> <p>گریفین در هنر آشور بسیار خشن تر از گریفین‌های هخامنشی تصویر شده‌اند.</p> <p>درصحنه‌های نبرد گریفین در مهرهای هخامنشی روبه روی شاه قرار دارد اما در مهر هخامنشی پشت به خداست و تنها سرش را به سوی خدا برگردانده است.</p> <p>فرم بال‌ها در گریفین هخامنشی با یک انحنا در زیر آن به سمت بالا کشیده شده اما در آشور صاف و به سوی طرفین است. در هخامنشی یک بال و در آشور هر دو بال نمایش داده شده است.</p> <p>در صحنه نیایش گریفین‌های هخامنشی هم‌زمان در یک صحنه، جانور ترکیبی دیگری نیز دیده می‌شود</p>		<p>وجوه افتراق</p>
<p>در هر دو حالت خشونت و غرش دیده می‌شود.</p> <p>هر دو در تقابل با قدرت (در هخامنشی: پادشاه و در آشور: خدا) هستند</p> <p>هر دو بر روی دو پا ایستاده‌اند</p>		<p>وجوه اشتراک</p>

در صحنه‌هایی که نقش «گوی بالدار» وجود دارد، این نقش فراتر از همه نقوش حک شده و جانور ترکیبی در زیر آن قرار دارد و از نظر اندازه نیز کوچک‌تر از تصویر شاه دیده می‌شود. قابل ذکر است که جانور ترکیبی در مهرهای هخامنشی به‌جز چند مورد همیشه در ارتباط با شاه تصویر شده و این نقش شاه است که در کانون تصویر نقش گردیده است.

در حقیقت، سادگی و نظمی که در مهرهای هخامنشی دیده می‌شود در مهرهای آشور مشاهده نمی‌شود، جانور ترکیبی در کنار عناصر بسیاری شامل اشکال نمادین و خطوط قرار گرفته و در ترکیب‌بندی در مرکز توجه نیست.

ردیف‌های افقی قرار گرفته‌اند.

از نکات هنری مشابه در هر دو دوره تلاش برای القای بُعد سوم در جانور ترکیبی لاماسو و اسفنکس است.

از نتایج مقایسه هنری مهرهای هر دو دوران می‌توان موارد زیر را بیان داشت:

برای نمایش جانوران ترکیبی بر روی مهرهای هخامنشی از انواع مختلف تقارن، همچون انعکاسی، شبه انتقالی و وزنی بهره گرفته شده و در مهرهای آشوری بیشتر از تقارن وزنی استفاده شده است. در کمپوزسیون یا ترکیب‌بندی همانند نقوش برجسته آشوری از معیار و ملاک بر اساس موقعیت و شأن استفاده شده به طوری که

تصویر ۳۶. نبرد خدا با یک گریفین. مأخذ: دادور و مبینی، ۱۳۸۸: ۱۹۳.

جدول ۵. بررسی تطبیقی گاو نر بالدار با سر انسان بر روی مهرهای هخامنشی و آشوری. مأخذ: نگارندگان.

آشوری	هخامنشی	
		
ایستاده بر روی چهارپا / نشسته	به صورت ایستاده بر روی دو پا	وجوه افتراق
به صورت تزئین شده است.	بدون تزئینات است.	
هم به صورت تک و هم به صورت قرینه و دوتایی و روبه روی هم تصویر شده است.	به صورت تک تصویر شده است.	
شیء گوی مانند بر روی تاج تزئین شده است.	نقش کلاه: ساده	
شکل بال کشیده و صاف به سمت عقب / بالا	شکل بال دارای قوسی در بخش انتهایی است.	
فرم دم صاف به سمت پائین است / و صاف به سمت بالا	فرم دم دارای پیچش حلزونی و به سمت بالا است.	
صحنه شلوغ و پر از عناصر دیگر است	صحنه خلوت، ساده و دارای نظم است	وجوه اشتراک
در حال قربانی شدن / زیر پای روح محافظ	در حال نبرد با پادشاه	
صورت انسان دارای ریش و موی بلند است.	صورت انسان دارای ریش و موی بلند است.	
نمایش از دید جانبی	نمایش از دید جانبی	

جدول ۶. مقایسه بر اساس موضوع آئینی در نقوش برجسته و مهرهای هخامنشی و آشوری. مأخذ: نگارندگان.

دوران	هنر	تصویر	نوع جانور ترکیبی	توضیحات
هخامنشی	نقش برجسته		اسفنگس	- قرارگیری در میان درخت مقدس - بالا بردن دست برای بیان مفهوم نیایش و پرستش
	مهر		انسان - پرنده	- بالا بردن دست برای بیان مفهوم نیایش و پرستش - نقش فروهر در وسط تصویر - درخت مقدس در سمت راست - تصویر شاه در حال نیایش
			شیر گریفین	- گیاه مقدس در میان دو شیر گریفین - تصویر اهورامزدا بالای سر شیر گریفین ها - بالا بردن دست برای بیان مفهوم نیایش و پرستش - تصویر شاه در حال نیایش
آشوری	نقش برجسته		اپکال لو	- درخت مقدس در وسط تصویر - بالا بردن دست برای بیان مفهوم نیایش و پرستش - در دست داشتن میوه کاج و سبد (مفهوم برکت بخشی)
	مهر		گاو بالدار با سر انسان	- در حال قربانی شدن
			گاو بالدار با سر انسان	- معبد خدای ادد - دو روح محافظ بر پشت گنجهای بالدار در حال نیایش - حضور خدای ادد
			گاو بالدار با سر انسان	- الهه ایشتر بر پشت گاو بالدار با سر انسان
			اپکال لو	- بالا بردن دست برای بیان مفهوم نیایش و پرستش - درخت مقدس در وسط تصویر - تصویر خدای آشور در بالای درخت مقدس
			مرد دریایی - پری دریایی	- بالا بردن دست برای بیان مفهوم نیایش و پرستش - درخت مقدس در سمت چپ تصویر

نتیجه

موجودات ترکیبی در هنر هخامنشی و آشوری کاربرد فراوان داشته است. در این پژوهش سعی شد تا این موجودات از لحاظ «نوع»، «موضوع» و «ویژگی‌های هنری» مورد مقایسه و تطبیق قرار گیرد. در بررسی انواع جانوران ترکیبی مشخص گردید که این جانوران بر روی مهرهای هخامنشی از تنوع بالایی برخوردار بوده و در نقوش برجسته این دوران کمتر مورد استفاده قرار گرفته‌اند. این در حالی

است که جانوران ترکیبی بر نقوش برجسته و مهرهای آشوری از تنوع یکسانی برخوردارند. به طور کلی در هنر آشور موجوداتی ویژه در اساطیر و آثار هنری این سرزمین هستند که در هنر هخامنشی دیده نشده‌اند و حتی سعی در اقتباس آن‌ها هم نگردیده است. این مسئله نشانگر تأثیرگذاری باورهای هر قوم و ملیت در به نمایش درآوردن اسطوره‌های آن، در قالب‌های مختلف هنری است. به طور کلی یافته‌های پژوهش حاضر بیانگر این‌اند:

- جانوران ترکیبی در هر دو دوره در سه موضوع کلی آئینی، نمادین و خودمحور دیده می‌شوند.
- در هنر آشور جانوران ترکیبی در صحنه‌های آئینی حضور بیشتری دارند که این تصاویر بیانگر مضامین نیایش و قربانی‌اند. در هنر هخامنشی تنها مضمون نیایش دیده می‌شود. از لحاظ تجسمی در هر دو دوره برای بیان مفهوم نیایش از عناصر، علائم و حالات مشترک استفاده شده است.
- جانوران ترکیبی در تصاویر نمادین هر دو دوره با مضمون‌های مشترک «نبرد»، «محافظت و نگهبانی» و «قرارگیری در زیر پای شاه و یا خدا» حضور یافته‌اند.
- از لحاظ فن برجسته‌کاری، برجستگی نقوش در دوره هخامنشی بیشتر از دوره آشوری است.
- در نمایش موجودات ترکیبی دوره هخامنشی از دید جانی و در آشوری از روش جبهه‌ای استفاده شده است.
- نمایش جانور ترکیبی با حالات انسانی مانند تمام‌قد بودن و استفاده از اندام انسانی در دوره آشور کاربرد زیادی داشته در حالی که در دوره هخامنشی تنها ترکیب با سر انسان است.
- مهم‌ترین خصیصه تصاویر نمایش‌دهنده جانوران ترکیبی در هنر هخامنشی سادگی، نظم و پرهیز از پرداختن زیاد به جزئیات است.
- جانوران ترکیبی در هنر هخامنشی از حس «سکون و آرامش» و «خشک و رسمی» و در دوره آشوری «تحرک و پویایی» و «بیان خشونت» برخوردارند.
- تقارن انعکاسی بارزترین ویژگی هماهنگ تصاویر جانوران ترکیبی در نقوش برجسته دوره آشور است.
- در دوره هخامنشی معیار و ملاک اصلی کمپوزسیون و ترکیب‌بندی بر اساس «موقعیت و شأن» و در دوره آشور علاوه بر آن به صورت ردیفی (ترکیب ردیف‌های افقی) نیز بوده است.
- برای نمایش جانوران ترکیبی در مهرهای هخامنشی از انواع تقارن، همچون انعکاسی، شبه انتقالی و وزنی بهره گرفته شده در حالی که در مهرهای آشوری بیشتر تقارن وزنی مورد استفاده بوده است.
- از نکات هنری مشابه تلاش برای القای بعد سوم را می‌توان بیان کرد.

منابع و مأخذ

- اتینگهاوزن، ریچارد. (۱۳۷۹). *اوج‌های درخشان هنر ایران*. مترجم: هرمز عبداللهی، تهران: انتشارات آگاه. بد، فرامرز. (۱۳۵۲). *نقوش و علائم مقدس در پدیده‌های شگرف معماری هخامنشی*. مترجم: مهدی غروی، مجله بررسی‌های تاریخی. سال چهارم. شماره ۸.
- بلک، جرمی و آنتونی گرین. (۱۳۸۵). *فرهنگنامه خدایان - دیوان و نمادهای بین‌النهرین باستان*. مترجم: پیمان متین. تهران: امیرکبیر.
- پاکبان، روئین. (۱۳۹۰). *دائرةالمعارف هنر، نقاشی، پیکره‌سازی، گرافیک*، تهران: فرهنگ معاصر.
- پرادا، ادیت. (۱۳۵۷). *هنر ایران باستان (تمدن‌های پیش از اسلام)*. مترجم: یوسف مجیدزاده، تهران: دانشگاه تهران.
- پرادا، ادیت. (۱۳۸۳). *هنر ایران باستان*. مترجم: یوسف مجید زاده، تهران: دانشگاه تهران.

- پوپ، آرتور ابهام. (۱۳۳۸). *شاهکارهای هنری ایران*. مترجم: پرویز خانلری، تهران: فرانکلین. دادور، ابوالقاسم. (۱۳۸۸). *جانوران ترکیبی در هنر ایران باستان*. تهران: دانشگاه الزهرا. دیویس، پنلوپ و دیگران. (۱۳۸۸). *تاریخ هنر جنسن*. مترجم: فرزانه سجودی، تهران: فرهنگسرای میردشتی.
- زمردی، حمیرا. (۱۳۸۲). *نقد تطبیقی ادبیات و اساطیر*. تهران: زوار.
- سعیدی، فرخ. (۱۳۷۶). *راهنمای تخت جمشید، نقش رستم و پاسارگاد*. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- صمدی، مهرانگیز. (۱۳۶۷). *ماه در ایران*. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- عابد دوست، حسین و زیبا کاظم‌پور. (۱۳۸۸). *تداوم اسفنجکس‌ها هارپی‌های باستانی در هنر دوره اسلامی*. فصلنامه تحلیلی - پژوهشی نگره. شماره ۱۳.
- فریه، ر. دبلیو. (۱۳۷۴). *هنرهای ایران*. مترجم: پرویز مرزبان، تهران: نشر فروزان.
- قققوری، فاطمه. (۱۳۸۹). *بررسی تطبیقی اسفنجکس در کرت - ایران و آشور*. پایان‌نامه جهت اخذ کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد تهران مرکز، استاد راهنما نسرین عتیقه‌چی.
- کاژدان، آ. نیکلوسکی، ن. آبراموویچ، آ. ایلین، ژ. فیلیپ اف، آ. (۱۳۷۹). *تاریخ جهان باستان (شرق)*. مترجم: محمد باقر مومنی، محمد صادق انصاری، علی همدانی، تهران: انتشارات اندیشه.
- گاردنر، هلن. (۱۳۸۹). *هنر در گذر زمان*. مترجم: محمدتقی فرامرزی، تهران: آگاه.
- گری، جان. (۱۳۷۸). *اساطیر خاورمیانه (بین‌النهرین)*. مترجم: باجلان فرخی، تهران: اساطیر.
- محمدپناه، بهنام. (۱۳۸۸). *اسرار تمدن‌های باستانی بین‌النهرین*. تهران: انتشارات سبزان.
- مجید زاده، یوسف. (۱۳۸۰). *تاریخ و تمدن بین‌النهرین (جلد دوم)*، هنر و معماری. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- مک گال، هنریتا. (۱۳۷۵). *اسطوره‌های بین‌النهرین*. مترجم: عباس مخبر، تهران: مرکز.
- ملک‌زاده بیانی، ملکه. (۱۳۶۳). *تاریخ مهر در ایران*. تهران: یزدان.
- مورتگارت، آنتون. (۱۳۷۷). *هنر بین‌النهرین باستان*، هنر کلاسیک خاور نزدیک. مترجمان: زهرا باستی و محمدرحیم صراف، تهران: انتشارات سمت.
- هال، جیمز. (۱۳۸۰). *فرهنگ نگاره‌ای نمادها در هنر شرق و غرب*. مترجم: رقیه بهزادی، تهران: فرهنگ معاصر.
- هرتسفلد، ارنست. (۱۳۸۱). *ایران در شرق باستان*. مترجم: همایون صنعتی‌زاده، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- همایون فرخ، رکن‌الدین. (۱۳۴۹). *مهر و نشانه‌های استوانه‌ای ایران باستان*. مجله بررسی‌های تاریخی. سال اول. شماره ۵.

Curtis, John (1989). *Ancient Persia*. London: British Museum Pub.

Frankfort, H (1939). *Cylinder Seals a Documentary Essay on the Art and Religion of the Ancient Near East*. London: Macmillan and Co, Pl=xxx vii.

Friar, Stephen (1987). *A New Dictionary of Heraldry*. London: Alphabooks/A & C Black.

Rava, Otto (1960). *A Catalogue of Oriental Cylinder Seals and Seal Impressions in the Danish National Museum*. Kobenhaven: Nationalmuseet, No: 163.

<http://www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/30006123>.

A Comparative Study of Hybrid Animals in Achaemenian and Assyrian Art with the Emphasis on Reliefs and Stamps

Abolghasem Dadvar, Professor, Faculty of Art, Alzahra University, Tehran, Iran.

Roya Rouzbahani, PhD Student in Art Research, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

Received: 2015/7/18

Accepted: 2016/3/15

Hybrid animals are the products of human imagination and have been appearing in masterworks in form of architectural elements and decorations, utensils, stamps, jewelries and accessories. The purpose of this research is to study hybrid animals as symbols of two cultures and civilizations, one in the Iranian plateau (the Achaemenians) and the other in Mesopotamia (Assyria) and also finding the similarities and differences between hybrid animals of mentioned regions with a comparative approach. To do so, the spread range of these hybrid animals in reliefs and stamps in Achaemenian and Assyrian art has been investigated and compared based on their visual characteristics and related contents. In this research, data collection has been done by using documents, the research method is descriptive-analytical, and the analysis has been done qualitatively.

The results of this research, which highlight the similarities and differences of hybrid animals in these two civilizations, also indicate that in displaying the hybrid animals in the Achaemenian era, a side view had been used, but in the Assyrian era, a frontal view had been applied. In the Assyrian era, it was more common to show hybrid animals in human postures such as using full-length size and characteristics of human body, while in the Achaemenian era we can only see the combinations with human head. The most important characteristics of the images of hybrid animals in the Achaemenian art are their simplicity, discipline and the avoidance of focusing on too much details. Achaemenian Hybrid animals have a sense of «immobility and peace» and «arid and formal», but Assyrian Hybrid animals have «mobility and a dynamic mode» which express a sense of «violence». The most notable feature of Hybrid animals in Assyrian era is their reflection symmetry. In terms of content, it should be noted that the application of the most of the symbols has their roots in the culture and civilization of the people from both regions.

Keywords: Hybrid animals, Achaemenian, Assyrian, Relief, Stamp .